

ՇԱՀԵ Ա. ԱՆԱՆՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտ. թեկնածու

ԼԵԻՈՆ ՄԵԼԻՔՍԵԹ-ՔԵԿԻ ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿԱՆ
«ՄՈՌԱՑՎԱԾ» ՄԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հայոց Սայրագույն պատրիարքի իրավական կարգավիճակը.
Տեսական-իրավական համառոտ ակնարկ

Սկիզբը՝ թիվ Բ.

Գ. ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Իրավունքների պարագայում անհրաժեշտ է երկու հիմնական կատեգորիա տարբերակել:

Առաջին, քահանայապետական կարգի իրավունք (jura ordinis):

Երկրորդ, վարչական իրավունք (jura jurisdictionis):

1. Քահանայապետական կարգի իրավունք

Ի բաց առյալ Հայոց Սայրագույն պատրիարքի այն իրավունքները, որոնք բնորոշ են նաեւ եկեղեցու նվիրապետության մյուս անդամներին (jura ordinis communa)՝ դիտարկենք նրա կաթողիկոսական կարգին վերաբերող երկու լիազորություն՝ մյուսուօրհնություն եւ եպիսկոպոսական ձեռնադրություն:

-Մյուսուօրհնություն-

Մյուսուօրհնությունը կաթողիկոսի բացառիկ իրավունքն է (հմմտ. հոդ. 1130): Հայոց եկեղեցու ավանդության համաձայն՝ մյուսուօրհնեքը կազմակերպվում է յոթ տարին մեկ՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում: Մյուսուօրհնության իրավունք ունեն նաեւ Սսի ու Աղթամարի կաթողիկոսները, բայց միայն՝ իրենց ենթակա թեմերի համար: Այնպես որ «մյուսուօրհնությունը կաթողիկոսի բացառիկ իրավունքն է» արտահայտությունն այդ

առումով պետք է հասկանալ բացարձակ իրավունքի համատեքստում¹: «Սուրբ Մյուռոնը բաշխվում է Պատրիարքի կամ նրա կողմից նվիրակված հոգեւորականների ձեռամբ՝ ձրի եւ առանց պարգեւավճարի» (հոդ. 1130, ծանոթ.): Ընդ որում, էջմիածնի Սինոդն է «Պատրիարքին ներկայացնում այն անձանց ցանկը, որոնց Պատրիարքը նվիրակելու է Մյուռոնի բաշխման համար» (§ 11, հոդ. 1141):

-Եպիսկոպոսական ձեռնադրություն-

Ինչպես մյուռոնօրհնությունը, եպիսկոպոսական ձեռնադրությունը նույնպես կաթողիկոսի բացառիկ իրավունքն է (հմմտ. հոդ. 1131): Ձեռնադրության համար անհրաժեշտ պայման է օրհնության բաշխումը Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի աջ-մասունքով, որը խորհրդանշում է Հայոց Եկեղեցու առաջին պատրիարք Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչից՝ ձեռնադրվող եպիսկոպոսին տրվող օրհնությունը: Եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրավունք ունեն նաեւ Սսի ու Աղթամարի կաթողիկոսները, բայց կրկին միայն իրենց ենթակա թեմերի կանոնական տարածքներում: Դրանցից դուրս կատարված ցանկացած եպիսկոպոսական ձեռնադրություն համարվում է անվավեր, այսպես կոչված՝ կիսաեպիսկոպոսություն, չնայած, իհարկե, այդ կիսաեպիսկոպոսները միշտ էլ կարող են վավերական ու օրինական իշխանություն ստանալ: Բավական է ստորագրել ուխտագիր եւ հավատարմագիր Մայր Աթոռ Սուրբ էջմիածնին եւ Ծայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին եւ դառնալ Մայր Աթոռ Սուրբ էջմիածնի միաբան: Համենայն դեպս, կասկածի տակ չի կարող դրվել այն փաստը, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ եպիսկոպոս ձեռնադրելու իշխանությունը նույնպես պետք է դիտարկել բացարձակ իրավունքի համատեքստում:

Հայոց Եկեղեցու կանոնադրության համաձայն՝ եպիսկոպոսն ընկալվում է որպես իր թեմի հետ փեսայացած մեկը: Դրա խորհրդանիշն է աջ ձեռքին առկա եպիսկոպոսական մատանին: Հայոց Եկեղեցում անկարելի է պատկերացնել եպիսկոպոսին առանց թեմի: Միայն ավելի ուշ ժամանակաշրջանում ի հայտ եկան անաթոռ, թեմական պարտականություններ չունեցող եպիսկոպոսներ: Այս առումով ռուսաց օրենսդրությունն

¹ Այսինքն՝ ինքնին կաթողիկոսի նվիրապետական կարգին է պատկանում մյուռոնօրհնություն եւ եպիսկոպոսական ձեռնադրության իրավունքը՝ անկախ ինքնիշխան կամ ինքնավար Եկեղեցու գլուխ լինելու հանգամանքից:

առաջ է քաշում պայման. «Թեմեր շունեցող եպիսկոպոսների թիվը չի կարող գերազանցել ակնհայտ անհրաժեշտությանը պայմանավորված քանակը» (հոդ. 1131): Ընդ որում, անհրաժեշտ է ունենալ էջմիածնի Սինոդի կարծիքը, «երբ Պատրիարքը եպիսկոպոսական աստիճանի է բարձրացնում թեմական հստակ պարտավորություններ շունեցող հոգեւորականների» (§10, հոդ. 1141):

Սակայն ցանկության դեպքում Ծայրագույն Պատրիարքը կարող է շրջանցել վերոնշյալ պայմանը: Հոդ. 1139-ի համաձայն՝ Սինոդի անդամների թիվը պետք է լինի ութ, որից չորսը՝ եպիսկոպոս, չորսը՝ վարդապետ: Մեկ կամ երկու եպիսկոպոսների անդամակցության դադարեցման պարագայում Ծայրագույն Պատրիարքը միշտ էլ կարող է նրանց փոխարեն նշանակել վարդապետների, որոնք, կայսերական բարձրագույն իշխանության հաստատմամբ եւ նույն հոդվածի տրամաբանությամբ, պետք է բարձրացվեն եպիսկոպոսական աստիճանի ու կարգի: Այդպիսով հստակ է, որ Ծայրագույն Պատրիարքն ազատ է, ինչպես վկայում են արդեն առկա նախադեպերը, իր բարեհաճությունը վայելող ցանկացած վարդապետի ձեռնադրել եպիսկոպոս:

2. Վարչական իրավունք

Մեր կարծիքով՝ ի դեմս Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի, առկա են հետեւյալ չորս անկախ գործառույթները՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, էջմիածնի պատրիարք կամ Մայր Աթոռի միաբանության վանահայր, էջմիածնի Սինոդի նախագահ եւ Երեւանի հայրապետական թեմի առաջնորդ: Իրենց բնույթով տարբեր այս գործառույթների լույսի ներքո էլ այժմ դիտարկենք Ծայրագույն Պատրիարքի վարչական իրավունքը (jura jurisdictionis):

-Ծայրագույն Պատրիարքի գործառույթները
որպես Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս-

Ա. Զուտ հոգեւոր բնույթի գործեր (causae mere spirituales): Ըստ օրենքի՝ Ծայրագույն Պատրիարքին է պատկանում «զուտ հոգեւոր բնույթի գործերում (դավանական հարցեր, աստվածաշտություն եւ նմանատիպ խնդիրներ) վերջնական որոշում կայացնելու իրավունքը» (հոդ. 1132): Սակայն մնում է անհասկանալի՝ ի՞նչ է նշանակում «նմանատիպ խնդիրներ» արտահայտությունը: Անկասկած, պատասխանը պետք է փնտրել օրեն-

քի մեկ այլ գրույթում, որտեղ նույնպես նշվում է զուտ հոգեւոր բնույթի գործերի մասին հետեւյալ ձեւակերպմամբ. «Իավանական եւ հավատին առնչվող, աստվածաշտույթյանը եւ եկեղեցական կարգերին վերաբերող հարցեր, ամուսնական խնդիրներ ու հոգեւոր բնույթի հանցագործություններ, որոնք ենթակա չեն աշխարհիկ դատարանների քննությանը» (հոդ. 1143): Երկու հոդվածների համագրույթամբ հեշտույթամբ կարելի է եզրակացնել, որ «նմանատիպ խնդիրներ» արտահայտությունն անհրաժեշտաբար նկատի ունի «եկեղեցական կարգերին, ամուսնություններին եւ աշխարհիկ դատարանների քննության ոչ ենթակա հարցերի» քննությունը:

Բայց մյուս կողմից, հստակեցնելով «նմանատիպ խնդիրներ» արտահայտության սահմանումը, որոնք, ըստ հոդ. 1143-ի, ենթակա են Մայրագույն Պատրիարքի վերջնական որոշմանը, դժվարություններ է հասկացվում վերոնշյալի եւ հոդ. 1132-ի միջեւ առկա հակասությունը: 1143-ի համաձայն՝ այդ հարցերի վերջնական քննությունն իրականացնում է «Մայրագույն Պատրիարքի անմիջական վերահսկողության տակ գտնվող» էջմիածնի Սինոդը (հմմտ. հոդ. 1142): Այսպիսով, Պատրիարքի, թե՛ Սինոդի վերջնական քննության են ենթակա այդ հարցերը: Կա՞ արդյոք հակասություն այդ երկու հոդվածների միջեւ: Օրենքի տրամաբանության վերլուծությունը մեզ հնարավորություն է տալիս՝ լուծելու թվացյալ հակասությունը եւ հասկանալու օրենսդիր իրական նպատակը:

Այսպես, նախեւառաջ անհրաժեշտ է տարբերակել «նախագահելը» «վերահսկելուց»: Ժողովական բնույթ ունեցող Սինոդում Մայրագույն Պատրիարքը նախագահում է միայն ոչ հոգեւոր բնույթի գործերի քննության ժամանակ, որոնց դեպքում նրա ձայնը որոշիչ չէ: Մինչդեռ զուտ հոգեւոր բնույթի գործերի քննության ժամանակ նա չի նախագահում նիստը, այլ վերահսկում է:

Երկրորդ, վերահսկողությունն այստեղ պետք է նկատի ունենալ Սինոդի կողմից նրան ներկայացված օրագրությունների (իմա՝ արձանագրություններ,– թրգմն.) դիտարկումը (հոդ. 1147)՝ «առաջնորդվելով Եկեղեցու հնագույն կանոններով» (հոդ. 1132) եւ «համապատասխան որոշումներ կայացնելով» (հոդ. 1147): Հենց այս իմաստով է ամբողջությամբ արտահայտվում կաթողիկոսի՝ վեսոյի եւ արգելանքի իրավունքը, այսինքն՝ Սինոդի օրագրություններին տալ ցանկացած որոշում, որոնք այլեւս ենթակա չեն բողոքարկման: Իսկ պատրիարքի լիազորություններն իբրեւ թե սահմանափակող արտահայտությունները՝ «առաջնորդվելով Եկեղեցու

հնագույն կանոններով» եւ «կրկին խորհրդակցելով Սինոդի հետ» (հոդ. 1132), այնքան անորոշ են, որ նրան օժտում են որոշումներ կայացնելու մեծ հնարավորութիւններով եւ ինքնակամութեան լայն դաշտով:

Թրքահայոց կյանքում զուտ հոգեւոր բնույթի հարցերի քննութեան որոշումը կայացնում է Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքը, որը վերջնական վճռի համար դրանք ներկայացնում է Մայրագույն Պատրիարքին:

Բ. Պարզեւներ, պատիժներ եւ ներում: Հայոց Եկեղեցու ընկալյալ կարգի համաձայն՝ Մայրագույն Պատրիարք-Կաթողիկոսը կարող է «բարեսերու նվիրյալ եկեղեցականներին պարգեւատրել լանջախաչերով, ծաղկյա եւ մանուշակագույն թասակ կրելու հատուկ իրավունքով» (հոդ. 1133): Կաթողիկոսի բացառիկ իրավունքն է եպիսկոպոսական պանակներին, վարդապետական ականակուռ լանջախաչերի, ծաղկյա եւ մանուշակագույն փիլոնների, գավազանների շնորհումը, օրհնութեան եւ շնորհակալութեան արտահայտումը կոնդակների միջոցով եւ այլն: Կաթողիկոսի հայեցողութեամբ է նաեւ եպիսկոպոսներին շնորհվում արքութեան պատիվը, բացի այն դեպքերից, երբ դա է պահանջում եկեղեցականի ի պաշտոնե ունեցած (ipso jure) հանգամանքը (օրինակ, երբ նրան ենթակա եպիսկոպոսը կամ վարդապետը ընտրվում է պատրիարքական աթոռներից մեկի գահակալ):

Մայրագույն Պատրիարքի իրավասութեան ներքո է նաեւ համապատասխան պատժամիջոցի սահմանումն այն անձանց համար, ովքեր հոգեւոր, աշխարհիկ դատարանների քննութեանը ոչ ենթակա հանցանք են գործել: Այդ պատժամիջոցները տարբեր են՝ կարգալուծութիւն, որեւէ վանքում առանց խորհուրդներ եւ ծեսեր կատարելու իրավունքի ապաշխարութեան շրջանի սահմանում, խորհրդակատարութեան ժամանակավոր արգելանք, պաշտոնազրկում եւ այլն: Ընդ որում, հոդ. 1144-ի արտահայտած իմաստի համաձայն՝ Ռուսաց կայսրութեան հայկական թեմերի առաջնորդների եւ Սինոդի անդամների նկատմամբ սահմանված պատիժները կարող են գործադրվել «միայն Նորին Կայսերական Մեծութեան ներքին գործոց նախարարութեան պաշտոնական հայտարարութիւնից հետո»: Մայրագույն Պատրիարքի բացառիկ իրավունքն է նաեւ ներում շնորհելը:

Գ. Վարչակազմ: Մայրագույն Պատրիարքի անմիջական խնամքի տակ է նաեւ թափուր պաշտոններում համապատասխան անձանց նշանակումը: Թեմակալ առաջնորդներին եւ թեմակալ առաջնորդի փոխանորդներին նշանակելու դեպքում Մայրագույն Պատրիարքն է բարձրագույն կայսերական իշխանութեանը ներկայացնում երկու թեկնածուների՝ առ ի

հաստատումն, իրեն ենթակա թեմերից ներս նշանակում թեմական գործակալների ու ղեկավարների: Կովկասյան փոխարքայության սահմաններից ներս Նորին Կայսերական Մեծության փոխարքային, իսկ փոխարքայության սահմաններից դուրս՝ ներքին գործոց նախարարին են ներկայացվում համապատասխան թեկնածուները՝ առ ի հաստատումն (հավելված հոդ. 1194, 1906-ի խմբագրությամբ): Հոդ. 1200-ի համաձայն՝ տեղի նահանգապետի համաձայնությամբ Ծայրագույն Պատրիարքը նշանակում է վանքերի վանահայրերին ու մայրապետներին (հոդ. 1194-ի ծանոթ., 1906-ի խմբագրությամբ), ինչպես նաև՝ ճեմարանի տեսչին եւ հոգաբարձուներին: Ըստ հոդ. 1137-ի՝ կաթողիկոսը կարող է հարկադիր արձակուրդի ուղարկել թեմական ղեկավարներին եւ Ռուսաց կայսրության տարածքից ներս գտնվող բոլոր թեմերի եպիսկոպոսներին ոչ ավելի, քան չորս ամսով, իսկ «ավելի երկար ժամանակով արձակուրդի կամ արտասահման Ծայրագույն Պատրիարքը նրանց կարող է ուղարկել միայն բարձրագույն կայսերական իշխանության թողտվությամբ» (հոդ. 1137): Կաթողիկոսի օրհնությամբ եւ թույլտվությամբ է նաև կատարվում վարդապետական տվչությունը:

Վերոնշյալ վարչական բոլոր իրավունքները չեն տարածվում թրքահայոց վրա, քանի որ վարչական առումով նրանք բոլորովին անկախ են Ծայրագույն Պատրիարքի իշխանությունից: Եւ ոչ միայն ինքնավար կաթողիկոսներն ու պատրիարքները, որոնք բոլորն էլ Օսմանյան կայսրության տարածքում են գտնվում, այլ նաև նրանց ենթակա թեմակալ առաջնորդներն ու թեմական ղեկավար անձինք են ենթակա Բարձր Դռան հաստատմանը՝ առանց Ծայրագույն Պատրիարքի որեւիցե միջամտության:

Դ. Հայրապետական կոնդակներ ու շրջաբերականներ: Հոդ. 1134-ի համաձայն՝ Հայոց Ծայրագույն պատրիարքը «ժամանակ առ ժամանակ բոլոր երկրներում եւ հանգամանքներում գտնվող իր հոտի զավակներին հովվապետական կոնդակներով է դիմում՝ հորդորելով խաղաղ համակեցության ու հավատավոր կյանքի եւ հնազանդության օրինական իշխանություններին՝ ըստ Ավետարանական սկզբունքների»: Այդպիսիք են, օրինակ, պատրիարքի գահակալության կամ այլ հանդիսավոր առիթներով հրատարակվող կոնդակները:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի գործառույթներին առնչվող աշխատանքը կազմակերպելու նպատակով ընդ իշխանության կաթողիկոսի գործում է «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի դիվանատունը», որի պատասխանատուն է

Սուրբ Էջմիածնի միաբան հայրերից մեկը՝ իբրեւ կաթողիկոսական գրասենյակի տնօրեն եւ դիվանապետ՝ իրականացնելով նաեւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի քարտուղարի գործառույթները: Դիվանապետի նշանակման եւ արձակման իրավունքը բացառապես կաթողիկոսինն է: Կաթողիկոսական գահի թափուր եղած ժամանակ դիվանատունը փակվում է, իսկ դիվանապետը՝ ազատ կացուցվում իր պարտականություններից:

-Մայրագույն Պատրիարքի գործառույթները որպես

Էջմիածնի պատրիարք կամ Մայր Աթոռի միաբանության վանահայր-

Ա. Վանքի կառավարում: Հոդ. 138-ում գրված է. «Պատրիարք-Կաթողիկոսը, որպես Էջմիածնի վանքի անմիջական ղեկավար, ընթացիկ գործերը վարում է սեփական հայեցողությամբ՝ ըստ եկեղեցական կանոնների սահմանած կարգի»: Վանքի կառավարումն իրականացվում է տարբեր անձանց ու հաստատությունների միջոցով՝ վանական խորհուրդ, հրատարակչական խորհուրդ, կաթողիկոսական պաշտոնական ամսագրի՝ «Արարատի» խմբագրություն, վանքի տնտես, հյուրատան պատասխանատու, վեհարանի պարետ, գրադարանավար, լուսարարապետ, արխիվի եւ թանգարանի պատասխանատու եւ այլն:

Բ. Հոգևոր նեմարանի վերատեսչություն. Հոդ. 1207-ի համաձայն՝ «Էջմիածնի Հայոց հոգևոր ճեմարանը գտնվում է Մայրագույն Պատրիարքի եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի անմիջական վերահսկողության եւ վերատեսչության ներքո»: Ճեմարանի կառավարումը վստահված է տեսչին եւ գիտխորհրդին, որոնց, Երեւանի նահանգապետի համաձայնությամբ (հոդ. 1194, 1906-ի խմբագրությամբ), նշանակում է կաթողիկոսը:

Ինչ վերաբերում է վանքի գույքի կառավարմանը, այստեղ կաթողիկոսը վարչական որեւէ լիազորություն չունի, եւ այն ամբողջությամբ հավասար հիմունքներով իրականացնում է Էջմիածնի Սինոդը (հմմտ. հոդ. 1153-ի ծանոթ.):

-Մայրագույն Պատրիարքի գործառույթները իբրեւ Սինոդի նախագահ-

Հայոց Մայրագույն պատրիարքը Սինոդի նիստերը նախագահում է միայն ոչ հոգևոր բնույթի գործերի քննության ժամանակ (հոդ. 1147): Ընդ որում, այդտեղ արդեն նա չունի որոշիչ ձայնի իրավունք, քանի որ Սինոդն այդ պարագայում գործում է կոլեգիալ, ժողովական սկզբունքով,

եւ հետեւաբար, միայն ձայների հավասարության դեպքում է նրա քվեն դառնում որոշիչ: Բնականաբար, եթե նրա քվեն փոքրամասնությունն է, որոշիչ է դառնում անդամների մեծամասնության ձայնը: Բոլորովին այլ է սկզբունքը զուտ հոգեւոր գործերի քննության դեպքում, երբ Պատրիարքն ունի որոշիչ ձայնի իրավունք: Այդ ժամանակ «նա չի նախագահում Սինոդի նիստը, այլ, քննելով Սինոդի օրագրության մեջ ներկայացված եզրակացությունը, կայացնում է համապատասխան որոշում» (հոդ. 1147):

Որպես Սինոդի նախագահ՝ Պատրիարքն է կայսերական բարձրագույն իշխանության հաստատմանը ներկայացնում Սինոդի յուրաքանչյուր անդամի տեղի համար երկուական թեկնածուների (հոդ. 1140): Հոդ. 1137-ի համաձայն՝ Պատրիարքն իրավունք ունի նաեւ Սինոդի անդամներին շորս ամսով հարկադիր արձակուրդի ուղարկելու, իսկ «երկարատեւ արձակուրդի եւ արտասահման ուղարկելու պարագայում անհրաժեշտ է կայսերական բարձրագույն իշխանության թույլատվությունը» (հոդ. 1137): Ընդ որում, նույն հոդվածի համաձայն՝ միաժամանակ հարկադիր արձակուրդի կարող են ուղարկվել Սինոդի ոչ ավելի, քան երկու անդամներ: Ըստ հոդ. 1143-ի արտահայտած իմաստի՝ ոչ հոգեւոր գործերի առումով էջմիածնի Սինոդը հաշվետու է կառավարական Սենատին ու ներքին գործոց նախարարությանը, որով Ծայրագույն Պատրիարքը, իբրեւ Սինոդի նախագահ, ուղղակիորեն ենթակա է ռուսաց կայսերական բարձրագույն իշխանությանը:

-Ծայրագույն Պատրիարքի գործառույթները
որպես Երեւանի հայրապետական թեմի առաջնորդ-

Երեւանի հայրապետական թեմը ներառում է «Երեւանի, Նախիջեւանի եւ Օրդուբադի նախկին գավառների, նախկին Շուրագելի հատուկ շրջանի եւ Կարսի մարզի եկեղեցիները, ինչպես նաեւ՝ Ղարաբադի թեմից Տաթեւի մետրոպոլիտոնությունն իր հավատավոր հոտով» (հոդ. 1165): Երեւանի հայրապետական թեմի անմիջական ղեկավարումն իրականացնում է ոչ թե անձամբ Պատրիարքը՝ «սույն թեմի ղեկավարը» (հոդ. 1165), այլ՝ նրա փոխանորդները, որոնք, հոդ. 1165-ի համաձայն, նստում են Երեւանում, Նախիջեւանում, Շուրագելում (Ալեքսանդրապոլ), Տաթեւում եւ Կարսում: Կոնսիստորիայի (թեմի) խորհուրդը գտնվում է Երեւանում, որի նախագահը, նվիրակման հիմունքով, Երեւանի փոխանորդն է՝ իբրեւ այդպիսով

ունեցվածքը ճանաչվում է էջմիածնի Մայրավանքի սեփականություն (հոդ. 1218, հմմտ. նաև հոդ. 1219): էջմիածնի Սինոդի սահմանամամբ՝ եկեղեցապատկան գումարներից Մայրագույն Պատրիարքի համար նշանակվում է հատուկ ոռճիկ:

3. Իրավունքների սահմանափակում

Ինչքան էլ լայն թվան Հայոց Մայրագույն պատրիարքի իրավասությունները, այնուամենայնիվ, դրանք նաև տարբեր սահմանափակումների են ենթակա եկեղեցական որոշ մարմինների կողմից: Դրանք մեծավ մասամբ վերաբերում են ինքնավար կաթողիկոսությունների, Կոստանդնուպոլսի Հայոց Ազգային ժողովի եւ Պատրիարքարանի ու էջմիածնի Սինոդի հետ առնչվող հարցերին: Նախեւառաջ, ո՛չ քահանայագործության, ո՛չ էլ վարչարարության առումներով Մայրագույն Պատրիարքն իրավունք չունի միջամտելու ինքնավար կաթողիկոսությունների ներքին կյանքին: Այս կաթողիկոսությունները de facto անկախ են, եւ միայն de jure են ճանաչում Մայրագույն Պատրիարքի նախամեծարությունը՝ իբրեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ սահմանափակվելով լոկ պաշտոնապես (բայց ոչ պարտադիր) Սուրբ Պատարագի քարոզների եւ աղոթքների ժամանակ նրա անունը հիշատակելով: Ավելին, Թուրքիայի հայոց վարչական-դատական ողջ գործունեությունը կենտրոնացած է Ազգային ժողովի եւ պատրիարքարանի ձեռքում, նույնիսկ թեմակալ առաջնորդների ընտրությունը հաստատում է ոչ թե Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը, այլ Պոլսի հայոց պատրիարքը: Զարմանալիորեն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հաստատմանը ենթակա չեն նաև Կոստանդնուպոլսի եւ Երուսաղեմի պատրիարքների, ինչպես նաև ինքնավար կաթողիկոսությունների գահակալների ընտրությունները: Ի վերջո, Մայրագույն Պատրիարքի իրավունքներն զգալիորեն սահմանափակվում են էջմիածնի Սինոդով, որն ըստ էության հոգեւոր հարցերում ուսահայոց բարձրագույն գործադիր-դատական մարմինն է: Գործադիր եւ վարչական առումներով Սինոդի լիազորությունները սահմանված են 1141 եւ 1142 հոդվածներում, ուստի ավելորդ ենք համարում այստեղ եւս մեկ անգամ անդրադառնալու դրանց: Կարելու է, սակայն, նշել, որ ուսահայոց թեմերի առաջնորդներն «իրենց թեմերի ընդարձակ, ինչպես նաև համառոտ հաշվետվությունները» ներկայացնում են ոչ թե Մայրագույն Պատրիարքին, այլ Սինոդին (հոդ. 1181 եւ 1182): Սինոդի առկայու-

թյամբ Ծայրագույն Պատրիարքի իրավասությունների սահմանափակման ֆոնին զգալիորեն աճում է Սինոդի պրոկուրորի դերը, որը «նշանակվում է կայսերական բարձրագույն հրովարտակով՝ արդարադատության նախարարության ներկայացմամբ եւ ներքին գործոց նախարարության ու Կովկասում Նորին Կայսերական Մեծության փոխարքայի հետ համախորհուրդ» (հոդ. 1151, 1906-ի խմբագրության մեջ): Պրոկուրորը կառավարության կողմից Սինոդում նշանակված վերստուգիչն ու վերահսկողն է եւ, հոդ. 1152-ի համաձայն, ունի դատական ու գործադիր հարցերը, ինչպես նաեւ գրագրությունը վերահսկելու իրավասություն:

Դ. Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի արտոնությունները

«Արտոնություններ» արտահայտության մեջ պետք է հասկանալ այն բոլոր արտաքին յուրահատկություններն ու հանգամանքները, որոնք բնորոշ են բացառապես Ծայրագույն Պատրիարքին՝ որպես Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի:

1. Տիտղոսը, որը «հնուց անտի օգտագործվում է Ծայրագույն Պատրիարքների կողմից» (հոդ. 1127)՝ մի կողմից՝ «Նորին Սրբություն», «Նորին Սուրբ Օծություն» եւ «Նորին Վեհափառություն», մյուս կողմից՝ «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց», «Վեհափառ Կաթողիկոս ազգին Հայկազյան», «Սրբազնագույն Պատրիարք», «Ծայրագույն Պատրիարք», «Եպիսկոպոսապետ», «Հայրապետ», «Հովվապետ», «Վեհափառ» եւ «Օծյալ»: Ծայրագույն Պատրիարքի ամբողջական տիտղոսն է՝ «(Այս անուն) ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի եւ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ Եպիսկոպոսապետ եւ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Ծայրագույն Պատրիարք համազգական նախամեծար աթոռոյ Արարատեան Առաքելական Մայր Եկեղեցւոյ Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի»: Ծայրագույն Պատրիարքը միշտ դիմում է «մենք» դերանունով:

2. Կաթողիկոսական գինանշան՝ Սուրբ Գեղարդով, անձեռակերտ Տերունական Պատկերով, Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարի մանրակերտով, Արարատ լեռով եւ Նոյեան տապանով եւ «Գառն Աստուծոյ» հաղթական նշանի պատկերով:

3. Կնիք, որը պատկերում է «Գառն Աստուծոյ»-ին, իսկ պատկերի շուրջը լորը՝ Ծայրագույն Պատրիարքի անունը: Դրվում է հայրապետական կոնդակների վրա, այնտեղ, որտեղ սովորաբար կարմիր թանաքով ստորագրում է Ծայրագույն Պատրիարքը:

4. Մուգ գույնի կտորից պատրաստված եւ «Գառն Աստուծոյ» պատկերով քող, որը սովորաբար օգտագործվում է հայրապետական հանդիսավոր թափորների ժամանակ: Անձամբ Պատրիարքի համար այն միայն երկիցս է կիրառելի՝ կաթողիկոսական օծման եւ թաղման հանդիսավոր արարողութեան ժամանակ, երբ դրանով ծածկվում է հայրապետի աճյունը: Քողն ընդհանրապես խորհրդանշում է հրաժարումն այս աշխարհից:

5. Խաչվառ-տարբերանշան՝ մետաքսե կարմիր կտորով, որի վրա պատկերված է Ծայրագույն Պատրիարքի զինանշանը: Խաչվառ-տարբերանշանը նույնպես օգտագործվում է հայրապետական թափորների ժամանակ՝ խորհրդանշելով միութեան եւ հավատավոր հոտի միասնութեան գաղափարը:

6. Գավազան, մեծ եւ փոքր: Մեծն արծաթյա ծաղկյալ գավազան է՝ Ահարոնի գավազանի օրինակով, որը ծածկված է թավշյա մանուշակագույն կտորով, վրան՝ երկգլխանի արծիվ, ճանկերի մեջ՝ Ավետարանի եւ Խաչի պատկերներով: Փոքրը փայտե գավազան է՝ ոսկե գլխով ու ադամանդյա խաչով: Մեծ գավազանը կիրառելի է միայն ծիսակատարությունների ժամանակ, իսկ փոքրը նախատեսված է ամենօրյա գործածութեան համար: Գավազանն ընդհանրապես իշխանութեան խորհրդանիշն է:

7. Կոնքեո՝ քառանկյուն եւ քառակուսիակերպ, խաչի պատկերով կտոր, որը կախվում է կաթողիկոսի գոտկատեղի ձախ կողմից եւ օգտագործվում ծիսակատարութեան ժամանակ: Այն բնորոշ է միայն կաթողիկոսին՝ որպէս հոգեւոր սրի խորհրդանիշ, որով պէտք է զինված լինի եկեղեցու նվիրապետը:

8. Էջմիածնի Մայր Տաճարում՝ Փրկչի Իշման Սուրբ Սեղանի ձախ կողմում է հայրապետական գահը: Մեկ այլ նմանատիպ գահ էլ կա վեհարանի հանդիսությունների սրահում: Գահը խորհրդանշում է հայրապետական իշխանութեան աստվածային ծագումը:

9. Շաթիրներ՝ Ծայրագույն Պատրիարքի հանդիսավոր թիկնապահներ, կարմիր զգեստներով ու հատուկ երկաթապատ գավազաններով, որոնք խորհրդանշում են երկրի վրա ունեցած իշխանությունը: Շաթիրներին ընդհանրապես ընտրում են «էջմիածնի վանքապատկան հայեփից» (հոգ. 1129): Նրանք Ծայրագույն Պատրիարքին ուղեկցում են միշտ եւ ամենուր:

10. Յեղեկներ³ շքեղորեն զարդարված երկու նժույզներ, որոնց սովորաբար տանում են սանձերից բռնած, հայրապետական թափորի ժամանակ՝ անմիջապես Ծայրագույն Պատրիարքի ետեւից: Ինչպես այս նժույզների, այնպես էլ շաթիրների իրավունքը կաթողիկոսին շնորհել են պարսից շահերը:

11. Թափոր, մի քանի եկեղեցականներից բաղկացած խումբ եւ երկու հատուկ սպասավորներ, որոնցից մեկը կրում է հայրապետական գավազանը, մյուսը՝ խաչվառ-տարբերանշանը (հոդ. 1129):

12. Ի վերջո, Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի ամենակարեւոր արտոնությունն այն է, որ նրա անունը Սուրբ Պատարագի ժամանակ հիշատակվում է աշխարհի բոլոր հայկական եկեղեցիներում: Ընդ որում, Ռուսաստանում «կաթողիկոս-պատրիարքի անունը հիշատակվում է Համայն Ռուսիո Կայսեր եւ նրա օգոստոսափառ ընտանյաց անունից անմիջապես հետո» (հոդ. 1128):

Ծայրագույն Պատրիարքի զգեստները բոլորովին չեն տարբերվում եպիսկոպոսական հանդերձներից՝ նույն խույրը, նույն շուրջառն ու եմփորոնը. բացառություն է միայն կոնքեռը: Բացի դրանից Ծայրագույն Պատրիարքը նաեւ աջ ձեռքին կրում է ոսկյա խաչանիշ եւ ադամանդակուռ հատուկ մատանի եւ պանակե: Ինչ վերաբերում է նրա վեղարի ադամանդակուռ խաչին, դա Ծայրագույն Պատրիարքի բացառիկ իրավունք չի կարող համարվել, որովհետեւ Ծայրագույն Պատրիարքն այն ստանում է միապետից՝ միայն անձնական գործածության համար:

Ե. ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՏԵՂԱՊԱՀԸ

Հոդ. 1119-ի համաձայն՝ նոր կաթողիկոսի ընտրություններն անցկացվում են գահը թափուր մնալուց մեկ տարի անց: Այնուհետեւ հաստատվում է ընտրությունը, տեղի ունենում օծումը, եւ նոր կաթողիկոսն սկսում է իր գահակալությունը: Սովորաբար գահի թափուր մնալուց մինչեւ նոր կաթողիկոսի գահակալություն տեւում է երկու տարի, ինչն այդքան էլ կարճ ժամանակամիջոց չէ: Ո՛վ է ուրեմն դառնում Հայոց Եկեղեցու ղեկավարն այդ ընթացքում: Այս պաշտոնը վստահվում է Սինոդի ավագագույն անդամին, որին Սինոդը հայտարարում է որպես նախագահ եւ Ծայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղապահ:

³ Թուրքերեն yedek, որն իր հնագույն իմաստով նշանակում էր «կցիչ, կցապարան»:

Կաթողիկոսական տեղապահի իրավասությունները մասին պետք է նշել, որ նա ոչ մի դեպքում չի կարող հավակնել Մայրագույն Պատրիարքի ամբողջական իրավասություններին: Այսպես, օրինակ, տեղապահը զրկված է մյուսոն օրհնելու եւ եպիսկոպոս ձեռնադրելու քահանայապետական իրավունքից (potestas ordinis), վարչական իրավունքի առումով (potestas jurisdictionis) չի կարող որոշումներ կայացնել զուտ հոգեւոր գործերի հարցում (causae mere spirituales): Հոդ. 1148-ը կտրականապես հայտարարում է. «Զուտ հոգեւոր բնույթի հարցերը, որոնց դեպքում Մայրագույն Պատրիարքն ունի որոշիչ ձայն, ոչ մի կերպ չեն կարող լուծվել առանց Պատրիարքի՝ գահի թափուր լինելու ժամանակ: Նմանատիպ հարցերի որոշումը հետաձգվում է մինչեւ նոր Պատրիարքի ընտրություն»: Տեղապահն իրավունք չունի նաեւ պարգեւաբաշխումներ, պատիժներ ու ներումներ շնորհել հոգեւորականներին, կոնդակներ հրապարակել, ի վերջո, չի կարող նաեւ օգտվել Մայրագույն Պատրիարքին բնորոշ արտոնություններից: Կարճ ասած, Հայոց Մայրագույն պատրիարքի կարգին բնորոշ իշխանությունը, իրավասություններն ու գույքը չեն կարող փոխանցվել Սինոդին, «ոչ էլ որեւէ այլ անձի կամ հաստատության» (հոդ. 1117), հետեւաբար եւ՝ տեղապահին: Այսպիսով պարզ է, որ տեղապահի իրավասությունները բավական համեստ են ու սահմանափակ: Նա կարող է Մայրագույն Պատրիարքին բնորոշ իրավասություններն ամբողջությամբ իրացնել միայն Սինոդի նիստերին նախագահելով, էջմիածնի Մայրավանքը կառավարելով եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի վարչարարական գործերն ստանձնելով: Նրա պարտականությունների մեջ է նաեւ կաթողիկոսի ընտրության համար հավաքված Ազգային եկեղեցական ժողովի գումարման ժամանակ ատենապետությունը:

Նույն այս տեղապահը, Սինոդի ավագագույն անդամ լինելու իր նախընթաց հանգամանքով, Մայրագույն Պատրիարքի կենդանության օրոք իսկ լիիրավ կերպով նախագահում է Սինոդի նիստերին, եթե Մայրագույն Պատրիարքն էջմիածնից բացակայում է ծանր հիվանդության կամ ճամփորդության պատճառով (հոդ. 1148):

* * *

Սույն ուսումնասիրության համար օգտագործված հիմնական աղբյուրներն են՝ Уставы духовных дел иностранных исповеданий (I, т. XI, Св. Зак.), 1896, 1906 (Продолжения), ինչպես նաեւ եկեղեցական ու պե-

տական բնույթի տարբեր իրավական ուղենիշներ: Մասամբ նկատի ենք ունեցել հետևյալ հրատարակությունները՝

1. *Mgr. Malachia Ormanian, L'Eglise arménienne, Paris, 1910:*
 2. *Армянские патриархи, «Правительственный вестникъ», № 125, 3, 1895:*
 3. Ներսէս վարդապետ Մելիք-Թանգեան, *Հայոց եկեղեցական իրաւունքը, գիրք Բ., Շուշի, 1905–1907:*
 4. Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան, «Կաթողիկոսական ընտրութիւն եւ օծումն», Ազգագրական հանդէս 1 (1910), էջ 189–200:
- Որոշ տեղեկություններ մեզ տրամադրել է Կոստանդնուպոլսի նախկին պատրիարք Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը՝ 2/15 հոկտեմբերի, 1911 թվակիր նամակով:
- Հմտ.՝ Уст. = Уставы духовных дел иностранных исповеданий (I, т. XI, Св. Зак.), 1896:

Լեւոն Մելիքսեթ-Բեկով
Օդեսա, 15. XI. 1911

